

lönbségét, a reform-folyamat erőtlenségét, a határozatok végrehajtóinak gyakori tétovását? Kornai számos reformellenes érőre hívja fel a figyelmet: „...nehéz előrelépni, hiszen az igazi decentralizálás minden egyes lépése különböző csoportokat foszt meg eddigi befolyásuktól” (219. old.). Ezen belül: „...külön figyelmet érdemel az állami nagyvállalati vezetők magatartása. Ebben a körben különösen erősen érzékelhető az ambivalencia. Többségük viszolyog a központi gyámkodástól, igazi önállóságot szeretnének, beleértve nagyobb jogot az önálló exportra és importra, az árak és bérek megállapítására. Ingerli őket a ‚szabályozó-rendszer’ bonyolultsága és örökös változtatgatása. Ugyanakkor jólesően veszik tudomásul, hogy az állam enged nyomásuknak, és kiségti őket pénzügyi kudarc esetén, és ennek a biztonságnak a kiváltságát nem szívesen veszíték el.” (220. old.). Tovább folytatva a sort, Kornai rámutat arra, hogy „érdeemes külön tényezőként is kezelni az ideológiai konzervatívizmus és ortodoxia által keltett húzódozást” (221. old.).

Ha ilyen felemás a vezető rétegek viszonya a reformhoz, akkor mi lendítheti előre a piaci szocializmus ügyét Magyarországon? Aligha tévedünk, ha ezt az energiát inkább a piac, ezen belül a vállalati és a munkapiac kiépülésében és továbbfejlesztésében érdekelt társadalmi csoportoktól várjuk. Ám, hogy ezzel kapcsolatban se legyenek illúzióink, Kornai – a „van” jegyében – figyelmeztet: „...a reform sorsa sokban függ attól, megindul-e ismét az életszínvonal általános emelkedése” (223. old.).

KOVÁCS T. JENŐ

A KONZERVATÍV TÖRTÉNETÍRÓ – MÉRLEGELI A DEMOKRÁCIÁT

Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Hasonmás kiadás. Sajtó alá rend. Glatz Ferenc. – Történetírók tára. Gondolat, Budapest 1983. 243 old.

Az *igazi* forradalmak – 1918–1919 – után katasztrófáról, mélypontról, egy 1830 óta tartó hanyatlási folyamat szinte szük-

ségszerű végeredményéről értekezett a kiváló történész, Szekfű Gyula. Akkor, 1920-ban, *Három Nemzedék* című könyvében a konzervatív eszméket, konkrétan az agrárizmus, az antiszemitizmus, a politikai katolicizmus áramlatait emelte ki, mint amelyek már a múlt században megszülettek ugyan, de hatásosak a „romboló” liberalizmus mákonya folytán nem lehettek, s most, 1920-ban az ellenforradalommal jött el érvényesítésük ideje. Akkori könyvében Szekfű az ellenforradalmi rendszer ideológiai alapvetését végezte el, s ismeretesen a két világháború közötti korszaknak nemcsak vezető történésze, hanem vezető ideológusa is lett. Publicisztikai cikkeivel, folyóíratszerkesztéssel, aktualizáló „történetpolitikai” írásokkal szolgálta az ellenforradalmi Magyarországot. A kép teljességéhez tartozik, hogy a hitleri fasizmustól és hazai utánczóitól elhatárolta magát, Sztálingrád után pedig eszmei értelemben immár az ellenforradalmi Magyarország süllyedő hajóját is elhagyta.

Magyarország 1945-ben szörnyű nemzeti katasztrófa után kereste az új élet lehetőségét. A háborús vereség, a harcok áldozatai, az elhurcolt és elpusztított zsidóság emléke terhelte a nemzet lelkiismeretét. Az ország egy része romokban hevert, az államapparátus szétesett. A történetíró most, negyedszázaddal később, *forradalomról*, forradalom utáni helyzetről beszélt, pedig az átalakulás egyik legfontosabb jellemzőjének éppen azt tekinthetjük, hogy nem volt forradalmi jellegű. Magyarország nem saját erejéből, forradalmi úton, hanem az antifasiszta koalíció győzelme, konkrétan e térségben a Vörös Hadsereg diadala folytán kezdhetett 1945-ben új politikai megoldások kereséséhez.

E megoldások közül a demokratikus alternatíva sem hiányzott.

Lehetséges volt egy demokratikus alternatíva? Álláspontom szerint: *igen*. Szekfű azonban, e könyvével, erre a kérdésre határozott *nemmel* válaszol. Szerinte – s ezt már könyve bevezetője határozottan leszögezi – most sem lehet, mert most már késő a demokratizálódás útjára lépni: „amit 100 esztendőn át nem tudunk, s vezető osztályunk nem is akart megvalósítani, annak ideje végképp elmúlt és vissza nem hozható többé. Történelmünkben nem egy olyan korszak hiányzik vagy csak csökevényeiben van meg, amely Európa nyugatibb, boldogabb tájain nagy munkálója és elősegítője volt a nemzetek haladásának. Attól tartok, ki kell

majd mondanom, hogy a nyugati mintájú demokráciának korszaka is ilyen” (8. old.).

Miért késő? Próbálja Szekfű e röpiratában válaszát megindokolni. Miért? Tűnődik el a kérdésen a mai olvasó is. Próféta lett volna Szekfű? Vagy csak ügyes karrierista, aki 1947 nyarán, moszkvai követként, többet tudott a kortársaknál, s jó-rossz kedvvel megint igazodott?

E sorok írója a *Forradalom után* megjelenése táján még gyermeki ésszel éppen csak szemlélte a világot, így csupán mai olvasatát próbálja majd – minden ízetlen *ad hominem* szempont felvetése nélkül – indokolni, amikor megállapítja: Szekfű nem tudta meggyőzően bizonyítani álláspontját. (Ugyanakkor zárójelbe teszi a későbbi, esetleg Szekfű mellett újabb érveket szolgáló érveket, hiszen Szekfű is csak az 1947 előtti időszak alapján bizonyíthatott.)

Szekfű Gyula történeti, belpolitikai és külpolitikai érveket sorakoztat egymás mellé, hogy a magyar demokrácia lehetetlenségét bizonyítsa.

Történeti szemléjében először is megállapítja, hogy a demokratikus hagyományok keresésében egészen a magyar centralisták (Eötvös, Szalay, Trefort) köréig, a reformkorig kell visszamenünk, s e nézetek pedig immár évszázada a feledésbe merültek. – Valójában elég lett volna a korabeli szociáldemokrata programátolvasása vagy Erdei Ferenc munkásságának ismerete ahhoz, hogy tudomásul vegye: mennyire eleven a centralisták demokratikus közigazgatási elképzelése! A demokratikus hagyományokat nemcsak e kérdéskör vonatkozásában, hanem általánosságban véve szemügyre, talán nem túlzás, ha annyit megállapítunk: Szekfű állításával ellentétben volt a demokratikus tradícióknak is történeti folytonossága. Szekfű már a reformkori liberális nemesiségnek a *gyakorlati* továbblépés érdekében vállalt kompromisszumait, tévesen, azok állítólagos *elvi* korlátaiból eredezteti, s így olyan távolságot teremt a „következetes” centralisták és a saját koruk foglyaként méltatott Kossuthék között, amely a valóságban így sohasem létezett. Szekfű a demokrácia hazai megalapozatlanságának téziséét erősítendő hallgat a dualizmuskori ellenzéki függetlenségi párt demokratikus törekvéseiről éppúgy, mint a kormányzó szabadelvű párt valóban szabadelvű jeleseiről, vagy a polgári házasság érdemi reformjáról, a munkásmozgalom

demokratikus követeléseiről, a századelő irodalmi megújulásáról, a közelmúlt demokratikus ellenzéki politikusairól (Rassay Károly, Rupert Rezső, az oktobrista emigráció és itthoni híveik stb.) vagy a népi írók balszárnyának földosztást követelő társadalmi radikalizmusáról, illetve a fasizmus- és/vagy németellenesség révén a progresszió irányába fejlődőkről (Bajcsy–Zsilinszky Endre) és így tovább. Persze hogy nem volt uralkodó a demokrácia a korábbi évtizedekben, de Szekfű e valóban torz fejlődés magyarázatakor sem a függetlenség hiányát, sem a nemzetiségi kérdést (mindkettőnek döntő szerepe volt az 1918-ig lejátszódó politikai folyamatokban) nem említi, s történetírótól szokatlan módon a társadalmi szerkezet elemzésével sem foglalkozik. A fejlődés feletti kritikája kizárólag *morális*, pontosabban kultúr-kritikai-antropológiai jellegű: a romlott középosztály, annak a zsidóság rovására éledő bírvágya és szellemi eltompulása vezetett a katasztrófához. Az ostor a „középosztályon” csattan, keményen és teljes joggal – ám a *hatalmi* szerkezetnek még publicisztikai szintű elemzése is hiányzik.

Nehezíti a röpirat értelmezését, hogy az első részét képező, 1943 végén írott cikksorozat, a „Valahol utat tévesztettünk” más koncepciót képvisel, mint az 1947-ben írott második, érdemi rész. A cikksorozat ugyanis még a centralisták tervezette nyugati típusú demokráciát ajánlgatja az olvasóknak. E *Magyar Nemzet*-ben publikált írások megítélésem szerint valójában Szekfű reflexióit tartalmazzák az 1943 nyári szárszói konferencia „harmadik utas”, sőt ott legálisan is jelentkezgető „második utas” háború utáni elképzeléseire. Szekfű velük szemben és ekkor még az első út, a nyugati típusú fejlődés képviselője.

Nem így a munka 1947-ben írott részében, amely, mint láttuk, a középosztály bírálatával konkretizálja a „Valahol utat tévesztettünk” még teljesen absztrakt kritikáját.

Ha a „középosztály” ilyen volt, milyenek voltak a felülvívők? Nos, Bethlen István csak pozitív minősítést kap, a hanyatlás kifejezetten Gömbös Gyula miniszterelnökségével kezdődik – csak éppen nem tudjuk meg, hogy miért. Horthy politikája miatt csak azért kap rosszálló említést – ugyanazért kétszer is – mert „megakadályozta a szent István koronájával megkoronázott király visszatérését” (205. old., tehát legitimista alapról bírálja most is), egyébként csak személyi képességeit nem tartja megfelelőnek.

A morális kritika erejét tovább gyengíti, hogy a szerző, a forradalmi rendszer egyik megalapozója, önkritikára egyáltalán nem vállalkozik, sőt avval büszkélkedik, hogy ő a demokratikus fejlődés lehetetlenségét már 1920-ban felvázolta! Ha eltekintünk is Szekfű korábbi szerepvállalásaitól és nézeteitől, feltesszük, hogy van olvasója, akinek a szerző neve semmit nem mond, nos ez az elfogulatlan olvasó akkor is kénytelen lesz megállapítani, hogy rangos huszadik századi értekező prózában páratlan az a személyes magabiztosság, amely kételyek nélkül állapítja meg a nemzet kórjeleit és gyógy módját. A szerző hogyan tett szert arra a kívülállásra, felülemelkedésre, amely látásmódját ilyen élessé, felismeréseit lehetségessé teszi? – merül fel az olvasóban a kérdés. Élesebben láthat egy külföldi, egy tudós – de az elit tagjai sem szokták egyöntetűen megítélni a helyzetet. A röpirat érvelése pedig – kevéssé színvonalasan – a tájékozatlan, előítéletes, balga középosztály és a mindezen túllemelkedő tájékozott, előítéletmentes, józan érvelő ellentétére épít. Mintha nem írt volna akkoriban színvonalas helyzetelemzést egy Lukács György, egy Csécsy Imre, egy Bibó István! Velük még burkolt polémiát sem folytat Szekfű, csak a – persze valóban létező és ostromozásra érdemes – előítéleteseket és tudatlanokat ostromozza.

Belpolitikai jellegű érvei szerint a „nyugati típusú” demokrácia csak a reakció malmára hajtaná a vizet. Hiszen a lakosság jó része fasiszta eszmékkel fertőzött, s a régi korok emberei a sajtó és gyülekezési szabadság kihasználásával restaurációt hajtának végre. Ennek bizonyítása érdekében a moszkvai nagykövet az őt küldő kormány denunciaciójára vállalkozott, amikor azt írta: „a kormányelnök és környezete a békekötés közeledtével a megszállásnak akkor esedékes megszüntetésével foglalkozott s eszközökön törte a fejét, melyek segítségével a szovjetsereg kivonulása után a szovjetbarát irányzatot megszüntetheti, ami tekintve a forradalom szovjetbarát és munkásirányát, valamiféle restauráció előkészítésével volt egyértelmű” (176. old.). Vajon a moszkvai követ nem látta volna, hogy a békeszerződés a belpolitikai feltételrendszeren nem fog változtatni?

Az új kormánynak Szekfű egyenesen azt a tanácsot adta, hogy mivel a „napi sajtó... a demokrácia feladatait nagyon kevéssé segíti elő”, vegye csak tudomásul, hogy „megvan a lehetősége a sajtó ellenőrzésére”, hiszen „mint a nyomdapapiros elosztója,

szinte korlátlan hatalommal rendelkezik” (196. old.). – Valójában az új magyar államiság kiépülő jogrendjébe elve beépítette azokat a politikai garanciákat, amelyeket a szövetségesek a faszizmus feléledésének a meggátlására írtak elő. Hogy a lakosság jó része éretlen volt-e a demokráciára, a demokrácia igenlése szempontjából akadémikus kérdés: úszni csak a vízben lehet megtanulni.

A *Forradalom után* legsúlyosabbnak szánt demokráciaellenes érvei kétségkívül *külpolitikai* jellegűek. Szekfű argumentációja e téren mégis bágyadt, s valószínűleg nem is őszinte. Hiszen a nyugati demokráciákon a szép demokratikus elvek teljes megvalósulását kéri számon, s persze őket elmarasztalja, míg a Szovjetunió alkotmányát, elvi felépítését ismerteti s deklarálja, hogy a szovjet állam „tisztá és tisztakezű elvben és gyakorlatban, amit kevés demokratikus országról lehet elmondani” (141. old.). Még az ottani sorbanállást is „erkölcsösebbnek” tartja, mint a kapitalista bőség mégiscsak egyenlőtlen elosztását. Sztálin hadvezetését, kül- és belpolitikáját idealizálja. Őszintén gondolta? Talán freudi elfogalmazásnak tekinthető ez a mondata: „nagy regényírók és kitűnő színészek hozzák közel a szovjet néphez Rettenetes Iván és mások alakját” (155. old.). Legyen elég még egy idézet e témakörből, kommentár nélkül: „talán marxista honfitársainkat is érdekelheti az az emberi méltóságra és szeretetre való növekvő törekvés, mely Lenin és Sztálin alkotásaiban mindinkább megfigyelhető” (127. old.). Legsúlyosabbnak szánt érvét, azt, hogy a Szovjetunió polgári értelemben vett demokratikus szomszédot biztonsági okokból nem fog megtűrni, elég Finnország említésével megkérdőjeleznünk.

A demokrácia felett, ahol létrejött, eljárt az idő, s az csak váltságokat termel, Magyarországon pedig, ahol a „nemzeti bűnök” folytán létre sem jött, „lehetetlenség... Szalay–Eötvösök demokráciáját elővarázsolni” – összegzi konzervatív, pesszimiztikus álláspontját röpirata végén Szekfű (201. old.). „Az ország egész lakosságának életszínvonalát emelve, az egyéni szabadság korlátozásai bizonyára nem kerülhetők el” (202. old.). Tehát: nem lesz itt szabadság, de lesz legalább egyenlőség.

Szekfű – bár koncepciója eléggé nehezen hámozható ki – nem akarja szőröstül-bőröstül elfogadni a „keleti” (szovjet) típusú fejlődést. Az eddigi konzervatív magyar uralmi rendszereknek

számos eleme – éppen konzervativizmusuk miatt – nem annyira megsemmisítésre, mint adaptációra vár: úgy tűnik, azt remélik, hogy a teljes szervilitás árán egyes konzervatív értékek – az ország keresztény jellege, bizonyos kulturális hagyományok – átmenthetőek lesznek. Konzervatív ország ez, nem kell ide kulturális tisztogatás – bizonykodik Szekfű.

A röpiratnak nemcsak a szerkezete ellentmondásos. Megfogalmazásai néha értelmileg kuszák. Mondatai csikorognak, sőt gyakran elemi nyelvhelyességi szempontok ellen vétének. A nagy történész e gyengécske munkája – egészsége, kora vagy helyzete következtében? – a szellemi hanyatlás jeleit mutatja.

Tünődhetünk, hogy miért került e *politikai* röpirat, Szekfű Gyula páratlan életművének egyik feledésre méltó darabja most újra *történetírói* produktumként – ti. a *Történetírók tára* nem különösebben rangos sorozatában – kiadásra. A faksimile kiadást „sajtó alá rendező” (ugyan mit kellett egy faksimile kiadásban sajtó alá rendezni?) Glatz Ferenc bevezetője nem vállalkozik ennek indoklására, hanem sokat mesél a „szorgalmas”, „derék polgár” történetíróról. – Nos, Szekfű valóban szorgalmas, vallásos és polgári érzületű volt, ám a cserkész szemmel is példás életű történetíró valóságos problémafelvetéseiről és konkrétan erről a munkáról Glatznak nem sok mondanivalója van. Feltételezhetjük csupán a kiadás indítékait: az élesztgetett Szekfű-reneszánsz háttérében ott rejlik, hogy a hivatalos történetírás mind nyíltabban vállalja konzervativizmusát, továbbá, hogy a mai olvasónak Szekfűvel alternatívát kívánnak nyújtani mondjuk egy Bibó vagy egy Jászi ellenében. Csakhogy ez nem fog sikerülni: ehhez Szekfű mai szemmel már kevésbé színvonalas és túlságosan is konzervatív.

Egy újrakiadás sohasem lehet káros: okulhat a mai olvasó, hogy a magát józannak láttató pesszimizmus hogyan vezethet a múltat és jelent vizsgáló látókör beszűküléséhez és végső soron a jövő perspektíváinak torzításához.

INCENZUS